

Priestorová diferenciácia rastu obyvateľstva v Slovenskej republike v transformačnom období

Angelika ŠVECOVÁ, Eva RAJČÁKOVÁ

Abstract: In this paper are examined data of population growth for period 1995 – 2005 in Slovakia with focus on specific development of its two components – urban and rural population, which were observed both at the national and regional scale.

Key words: population growth, urban population, rural population

Úvod

Transformačný proces priniesol výrazné zmeny v politickej, hospodárskej a sociálnej sfére, na čo obyvateľstvo reagovalo zmenou demografického správania sa. Cieľom príspevku je prezentovať vývoj a priestorovú diferenciáciu vývoja obyvateľstva v rokoch 1991 – 2005 so zameraním sa na špecifický vývoj jeho dvoch zložiek – mestského a vidieckeho obyvateľstva, pričom za mestské obyvateľstvo je považované obyvateľstvo všetkých miest Slovenska a za vidiecke všetko ostatné obyvateľstvo. Vývoj populácií budeme sledovať najprv na celoslovenskej úrovni a následne v regionálnom priereze. Za referenčný rámec pre analýzu regionálnej dimenzie sme si zvolili funkčné mestské regióny (ďalej len „FMR“). Funkčné mestské regióny sú zložené z jadier, ktoré sú definované ako miesta koncentrácie zamestnanosti a zázemí, zahŕňajúcich časť alebo celú sféru dochádzky za prácou do príslušného jadra. Takto definované regióny nám umožňujú prezentovať výsledky regionálnej analýzy v priestorovo korektnej forme, pretože sú to jednotky, ktoré vychádzajú z geografickej koncepcie regiónu a sú nezávislé od akýchkoľvek zmien v územnosprávnej organizácii. Funkčné mestské regióny ako územné jednotky pre štúdium procesov rastu a redistribúcie obyvateľstva nájdeme v mnohých štúdiách (Berry, B.J.L., 1973, Hall, P. a Hay, D., 1980, Klaassen, L. H., et al. 1981, Bezák, A., 1998).

Na Slovensku takéto funkčné členenie vypracoval Bezák, A. (2000), ktorý definoval dva regionálne systémy funkčných mestských regiónov. Sú to systém FMR 91– A, ktorý obsahuje 51 funkčných mestských regiónov s kritériom minimálnej veľkosti 35 tisíc obyvateľov v roku 1991 a systém FMR 91-B, ktorý pozostáva so 66 funkčných mestských regiónov, avšak bez uplatnenia požiadavky minimálnej veľkosti. Na území Slovenska takto vyčlenil 66 funkčných mestských regiónov. Pre hodnotenie zmien v dynamike rastu obyvateľstva sme si zvolili funkčné členenie FMR 91 – B.

Skúmané obdobie sme rozdelili na 3 časové intervaly 1991 – 1995, 1996 – 2000, 2001 – 2005. Keďže v rokoch 1991 – 2005 došlo k mnohým zmenám v administratívnych hraniciach obcí, v záujme časovej komparácie sme všetky obce počas celého sledovaného obdobia uvažovali v administratívnych hraniciach ku dňu sčítania 2001. Všetky skúmané dáta boli k tomuto dátumu prepočítané a pochádzajú z výsledkov jednotlivých sčítaní alebo bilancií pohybu obyvateľstva.

Celoslovenská úroveň

Na národnej úrovni spomaľovanie rastu počtu obyvateľov sledujeme už v 80-tych rokoch. Na začiatku 90. rokov dochádza k zlomu vo vývoji demografických charakteristík SR. Čistá miera reprodukcie prudko klesá a počet živonarodených detí sa rýchlo znižuje, čo sa odráža aj na celkovom raste obyvateľstva. Základné dáta o celkovom raste populácie Slovenska podáva tabuľka 1 (Tab. 1).

Tab. 1: Dynamika rastu obyvateľstva v Slovenskej republike v rokoch 1991 – 2005

obyvateľstvo	stav obyvateľstva				absolútny prírastok			relatívny prírastok (v ‰ priemerne za rok)		
	1991 1.1.	1995 31.12.	2000 31.12.	2005 31.12.	1991- 1995	1996- 2000	2001- 2005	1991- 1995	1996- 2000	2001- 2005
Mestské	3 008567	3 106648	3 111790	3 032822	98 081	5 142	-78 968	6,4	0,3	-1,7
Vidiecke	2 263144	2 261142	2 290757	2 356358	-2 002	29 615	65 601	-0,2	2,6	3,7
Spolu	5 271711	5 367790	5 402547	5 389180	96 079	34 757	-13 367	3,6	1,3	-0,6

Celkový rast obyvateľstva SR sa počas celého sledovaného obdobia spomaľoval. Zatiaľ čo v rokoch 1991 – 1995 obyvateľstvo SR zaznamenalo absolútny prírastok 96 tis. osôb, v rokoch 2001 – 2005 dochádza k úbytku obyvateľstva o 13,4 tis. osôb. Priemerná ročná miera rastu sa zmenila z 3,6 ‰ na úbytok obyvateľstva o 0,6 ‰ priemerne ročne.

Vývoj rastu jednotlivých zložiek slovenskej populácie naznačuje zásadný zvrät v jeho dynamike. Zatiaľ čo 80-te roky boli charakteristické prudkým vzrastom mestského obyvateľstva, kedy priemerný ročný prírastok predstavoval približne 50 tis. obyv. (Bezák, A., 1998), v 90-tych rokoch sledujeme dlhodobý pokles celkového rastu miest, ktorý sa na začiatku 21. storočia zmenil na celkový úbytok. Opačný trend pozorujeme u vidieckeho obyvateľstva, ktoré v 80-tych a ešte aj v prvej polovici 90-tych rokov zaznamenalo absolútny úbytok obyvateľstva v súvislosti s doznievajúcim rastom mestskej populácie. V nasledujúcich obdobiach už počet obyvateľov vidieka vzrástol o viac ako 95 tis. osôb. Záporný priemerný ročný relatívny prírastok obyvateľstva sa zmenil na kladný a dosiahol 3,7 ‰, čo je o 3,1 bodu viac ako celoslovenský priemer. Je to dôsledok výraznej redukcie bytovej výstavby a vysokých cien pozemkov a bytov, čo výrazne obmedzilo podmienky imigrácie obyvateľstva do miest.

Takéto radikálne zmeny v celkovom raste obyvateľstva, kedy obyvateľov v mestách postupne ubúda a vzrástá počet obyvateľov vo vidieckych sídlach naznačujú, že na Slovensku dochádza k zmenám v koncentračných procesoch obyvateľstva. Dôslednejšie sledovať tieto zmeny nám umožňuje analýza dynamiky vidieckeho a mestského obyvateľstva na úrovni funkčných mestských regiónov SR.

Regionálna úroveň

Pozorované tendencie na celoslovenskej úrovni sa oveľa výraznejšie prejavujú na regionálnej úrovni ako z časového tak aj priestorového aspektu. Charakteristiky rastu obyvateľstva FMR udáva tabuľka 2.

Tab. 2: Charakteristiky rastu obyvateľstva FMR

Charakteristika	1991-1995	1996-2000	2001-2005
Priemerný absolútny prírastok*	1456	527	209
Priemerná intenzita rastu**	2,8	0,9	-0,3
Počet regiónov s kladným prírastkom obyvateľstva	49	36	25
Maximálna hodnota intenzity rastu	14,5	10,4	7,7
Minimálna hodnota intenzity rastu	-3,5	-3,8	-6,0
Variačné rozpätie	18	14,2	13,7

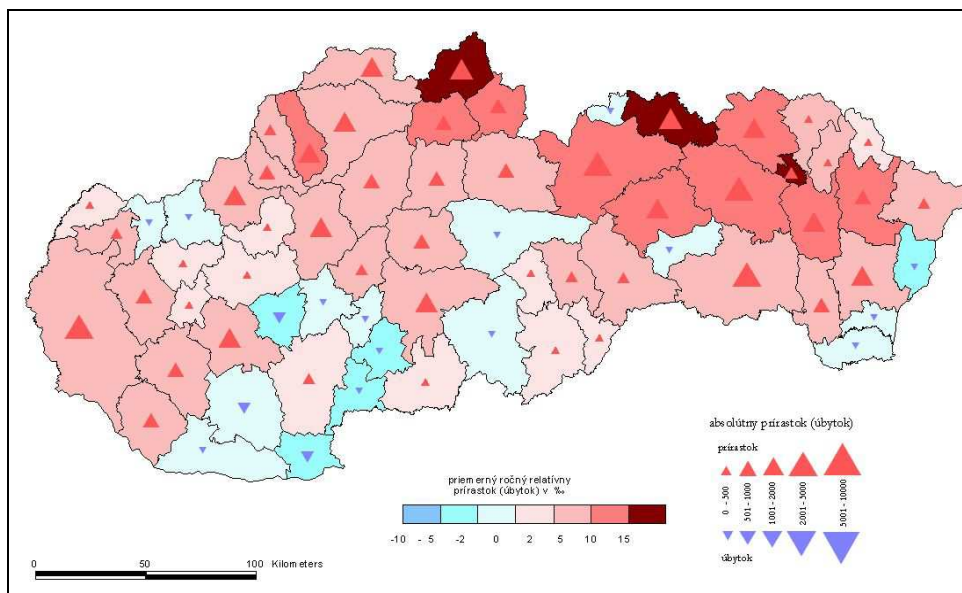
Počet FMR s celkovým rastom sa znížil na polovicu, priemerný absolútny prírastok poklesol na 209 osôb, čo je 7 krát menej ako na začiatku sledovaného obdobia. Priemerná intenzita vzrastu počtu obyvateľov jednotlivých regiónov sa zmenila na pokles. Hodnota maximálnej intenzity rastu sa zmenšila na polovicu a naopak dvojnásobne vzrástla minimálna hodnota.

Z priestorového hľadiska sa v Slovenskej republike vytvorili tri oblasti s kladnými hodnotami celkového rastu obyvateľstva. Najrozsiahlejšiu oblasť tvoria FMR východného Slovenska bez prihraničných regiónov. Menšie zoskupenia FMR sledujeme na severnom Slovensku v oblasti Kysúc, Oravy a FMR Žilina a na západnom Slovensku, ktoré tvoria FMR Bratislava a k nej príslušné FMR (Mapa 1, 2).

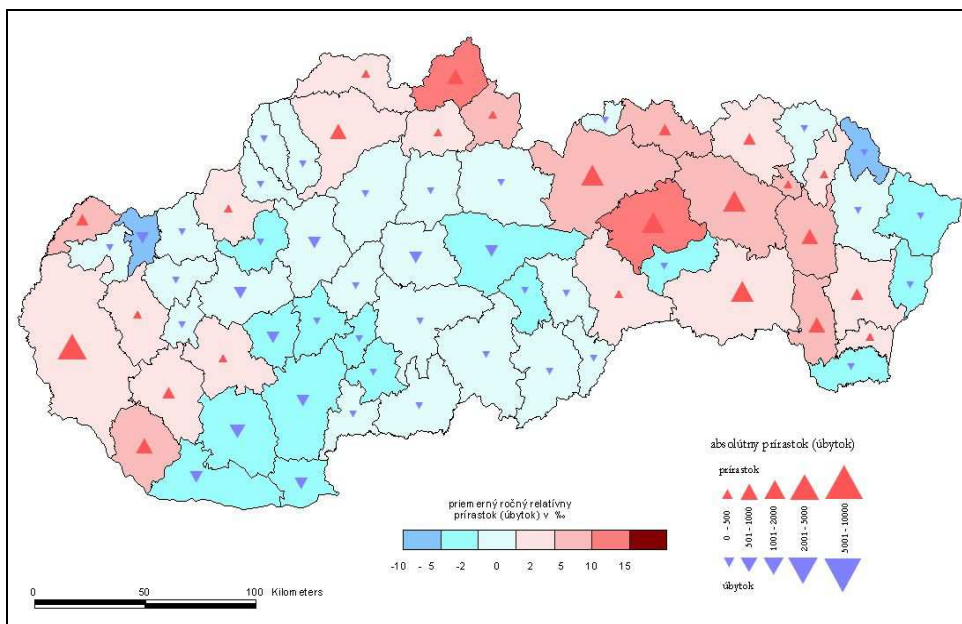
Vnútroregionálne diferencie

Najmarkantnejšie rozdiely v dynamike a rozložení hodnôt celkového rastu nachádzame u obyvateľstva mestských jadier a vidieckych obvodoch.

Pre skúmanie dynamiky rastu obyvateľstva FMR sme si zvolili jednoduchú klasifikačnú metódu založenú na kombinácii troch dichotomických triedení, ktorú navrhol L. Klaassen (1981) (Tab. 3). Táto metóda nám umožňuje lepšie rozoznať, či ide o proces koncentrácie alebo dekoncentrácie obyvateľstva v danom regióne. U nás ju použil A. Bezák (1998).

Mapa 1: Dynamika rastu obyvateľstva funkčných mestských regiónov SR v rokoch 1991 – 1996

Mapa 2: Dynamika rastu obyvateľstva funkčných mestských regiónov SR v rokoch 2001 – 2006

Klasifikáciu funkčných mestských regiónov sme uskutočnili na základe porovnania relatívnych údajov rastu. Relatívne údaje sme zvolili z dôvodu, že vo väčšine regiónov obyvateľstvo jadra je početnejšie ako obyvateľstvo obvodu. Absolútne dáta by potom odrážali práve túto nevyváženosť jednotlivých populácií a nie pomerný význam zmien u každej časti regiónu (Klaassen, L.H., 1981).

Funkčné mestské regióny sme zaradili k jednotlivým typom na základe priemerných ročných relatívnych prírastkov obyvateľstva, ktoré boli vypočítané za každé skúmané obdobie zvlášť pre mestské jadro, vidiecky obvod a celý mestský región (Tab. 4). Za jadro sme považovali všetky mestá ležiace v danom regióne a za vidiecky obvod všetky ostatné obce regiónu.

Tab. 3.: Klasifikácia funkčných mestských regiónov (Bezák, A., 1998)

Typ	Charakter rastu			Fáza rastu
	Jadro	Obvod	FMR	
1	+	-	+	Absolútna centralizácia
2	++	+	+	Relatívna centralizácia
3	+	++	+	Relatívna decentralizácia
4	-	+	+	Absolútna decentralizácia
5	-	+	-	Absolútna decentralizácia
6	-	-	-	Relatívna decentralizácia
7	-	-	-	Relatívna centralizácia

Tab. 4: Počet regiónov zaradených do rastového typu

Typ	1	2	3	4	5	6	7	8
1991-1995	28	16	3	2	0	0	1	16
1996-2000	7	7	17	5	7	9	7	7
2001-2005	2	1	12	10	21	11	9	0

Z tabuľky vyplýva, že počas skúmaného obdobia dochádza k radikálnym zmenám v dynamike obyvateľstva v jednotlivých častiach regiónu, resp. nastáva úplný obrat v koncentračných procesoch. Na začiatku transformačného obdobia, v dôsledku dobiehania procesov koncentrácie obyvateľstva do miest, ktoré boli charakteristické pre obdobie socializmu až 90 % všetkých FMR patrí do typov 1, 2 a 8. Dominantným typom bol typ 1 (rast jadra prevyšuje úbytok obyvateľov v obvode), ktorý zahŕňal 40 % FMR. Druhým najčastejšie sa vyskytujúcim typom boli typ 2 a 8, ku ktorým patrilo po 16 FMR. Len 5 FMR patrilo k typom 3 a 4, pre ktoré je charakteristická dekoncentrácia obyvateľstva a FMR typu 5 a 6 úplne absentovali (Mapa 3).

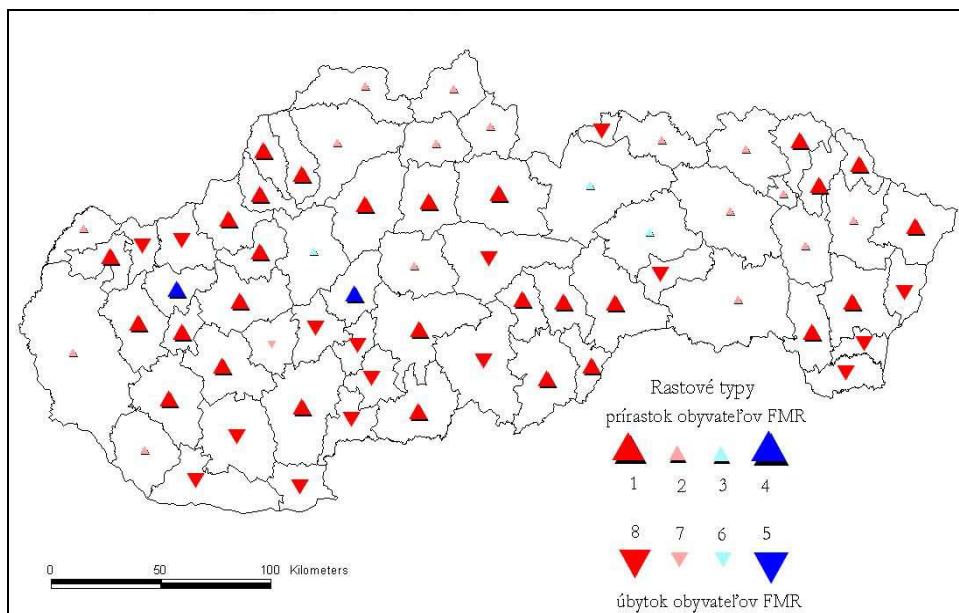
V nasledujúcom období sledujeme už výraznejšie posuny v procese koncentrácie smerom ku dekoncentracii obyvateľstva, ktoré sa markantne prejavili najmä v rokoch 2001 - 2005, kedy pokles obyvateľstva mestských jadier a nárast obyvateľstva vidieckych obvodov sledujeme až u 82 % FMR. Tieto FMR patria k typom 3, 4, 5 a 6, pre ktoré je charakteristický proces dekoncentrácie obyvateľstva z miest do vidieckych sídiel. Dominantným bol typ 5 (rast vidieckeho obvodu prevyšuje úbytok obyvateľov mestského jadra), v ktorom bolo zastúpených 31 % FMR (Mapa 4).

Ako vidieť z mapy 2 priestorového rozloženia jednotlivých typov regiónov v prvej polovici 90-tych rokov, možno vyčleniť dve makro oblasti, kde dochádza k absolútnej koncentracii obyvateľstva (Bezák, A., 1998). Prvá z nich zaberá severozápadnú a stredo-južnú časť Slovenska a druhá oblasť FMR prihraničných regiónov východného Slovenska. K relatívnej koncentracii dochádza v regiónoch severného Slovenska.

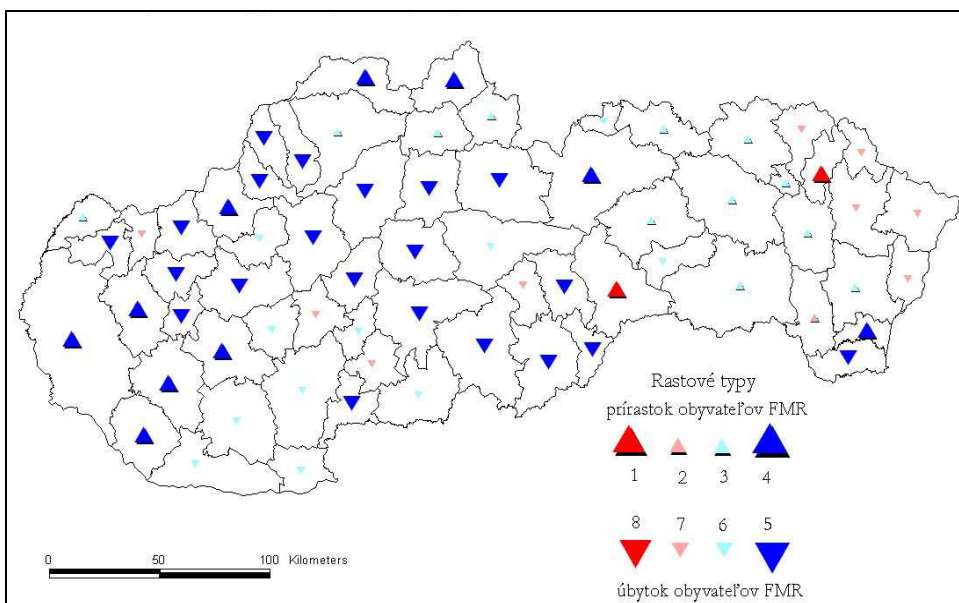
Na začiatku 21. storočia dochádza k radikálnej zmene v dynamike rastu obyvateľstva. Malé zoskupenie regiónov s relatívnou koncentraciou obyvateľstva nachádzame len na severovýchodnej periférii. Ďalej možno rozlíšiť dve oblasti s relatívnou dekoncentraciou, ktoré zaberajú oblasť východného Slovenska, mimo jeho periférnych oblastí a juhozápadnú časť Slovenska. Na ostatnom území Slovenskej republiky dominujú FMR s absolútnou dekoncentraciou.

Záver

V dôsledku sociálno-ekonomických a politických zmien na Slovensku po roku 1989 dochádza k zmenám v raste a redistribúcii obyvateľstva. Po odznení procesov socialistickej urbanizácie, založenej na koncentracii obyvateľstva z vidieka do miest, po roku 1995 sa začínajú prejavovať nové trendy v raste a rozmiestnení obyvateľstva. Rast obyvateľstva sa značne spomalil, koncentračné procesy sa postupne menia na procesy dekoncentrácie a suburbanizácie. Výrazne sa znížil prirodzený prírastok a prvýkrát po 40 rokoch sledujeme migračný úbytok mestského obyvateľstva. Naopak k oživeniu rastu vďaka migračnému prírastku obyvateľstva dochádza u vidieckeho obyvateľstva.

Mapa 3: Rastové typy funkčných mestských regiónov v SR v rokoch 1991 – 1996

Mapa 4: Rastové typy funkčných mestských regiónov v SR v rokoch 2001 – 2006

Literatúra

- BERRY, B. J. L., 1973: Growth centres in the American urban system. Cambridge (Mass) 1973
 BEZÁK, A., 1990: Funkčné mestské regióny v sídelnom systéme Slovenska. Geografický časopis, 2, 1990, 1, 57–73.
 BEZÁK, A., 1998: Dynamika rastu mestského a vidieckeho obyvateľstva na Slovensku v období 1970 – 1995, Geografické informácie 5, 1998, Nitra.

- BEZÁK, A., 2000: Funkčné mestské regióny na Slovenska. Geographia Slovaca, 15, GÚ SAV, Bratislava.
- BEZÁK, A., ŠVECOVÁ, A., 2006: Rast obyvateľstva funkčných mestských regiónov v rokoch 1991 – 2001. In: Atlas obyvateľstva Slovenska. 1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského, Prírodovedecká fakulta, 2006, 9.
- DEMATTEIS, G., PETSIMERID, P., 1998: Italy counterurbanization as a transitional phase in settlement reorganization. In Champion, A. G., ed. Counterurbanization: the changing pace and nature of population deconcentration.
- HALL, P., HAY, D., 1980: Growth centres in the European urban system, London 1980.
- KLAASSEN L.H., MOLLE, W.T.M., PAELINCK, J.H.P. (eds.), 1981: Dynamics of urban development. Aldersot (Gower).
- KLAASSEN, L.H., SCIMEMI, G., 1981: Theoretical issues in urban dynamics. In: Klaassen L.H., Molle, W.T.M., Paelinck, J.H.P., eds. 1981, 8–28.
- KOREC, P., TOMAŠÍKOVÁ, V., 2006: Rast obyvateľstva a rastové typy obcí. In: Atlas obyvateľstva Slovenska. 1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského, Prírodovedecká fakulta, 2006, 6–7.
- SLAVÍK, V., 2002: Rastové typy obcí Slovenska. In: Atlas krajiny Slovenskej republiky. I. vyd. Bratislava: Esprit 2002, s. 136.
- VAŇO, B. a kol., 2007: Populačný vývoj v Slovenskej republike 2006, Bratislava, INFOSTAT.
- VEREŠÍK, J., 1974: Geografia sídiel. In: Plesník, P. a kol. Slovensko. Ľud – 1. časť, 1. vyd. Bratislava Obzor, 459–644.
- Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991 Bratislava, Štatistický úrad SR
- Sčítanie ľudu, domov a bytov 2001 Bratislava, Štatistický úrad SR
- Stav a pohyb obyvateľstva v Slovenskej republike (1991 – 2005) Bratislava, Štatistický úrad SR

Príspevok riešený v rámci grantu č. I/3064/06 „Regionálne disparity v kontexte regionálneho rozvoja – teoretická báza a aplikácie“.

Spatial Differences of Population Growth in Slovakia During Transition Period

Angelika ŠVECOVÁ, Eva RAJČÁKOVÁ

Summary: The socio-economical and political changes in Slovakia after 1989 brought a substantial changes in patterns of population growth in both at the national and regional scales. The population growth was examined through three periods 1991 – 1995, 1996 – 2000, 2001 – 2005. As a spatial framework at the regional scale was used the set of 66 functional urban regions.

Whereas the period until 1991 can be characterized as periods of rapid growth of urban population accompanied by a considerable loss of population in rural areas, after 1995 we can observe new trends in population growth. The growth of population was rapidly reduced, concentration of population is consequently changes into the deconcentration and suburbanization. The growth rate of the urban population was dropped and the loss of rural population have been stopped. At the regional level we identified the shift of growth from urban cores to rural rings. During the period of 2001 – 2005 even 51 regions lost population in urban cores in contrast with rural rings, where can be observed population growth in 44 of them.

Adresa autorov:

RNDr. Angelika Švecová
Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny
Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského
Mlynská dolina, 842 15 Bratislava
asvecova@fns.uniba.sk

RNDr. Eva Rajčáková, CSc.
Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny
Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského
Mlynská dolina, 842 15 Bratislava
rajcakova@fns.uniba.sk